

Piaskowski, Jerzy

"Wędrowki po dziejach przemysłu polskiego. Część II", Aleksander Bocheński, Warszawa 1969 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 15/2, 385-387

1970

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

i trafny rzut oka na rozwój syntezy literackiej w następnym stuleciu. Na ostatnich stronach znalazły się prognozy i propozycje metodologiczne; autor widzi historię literatury jako historię przemian jakości i struktur artystycznych, powiązanych relacyjnie z innymi szeregami kulturowymi, rozpatrywaną w postawie „receptywności konstruującej”, wolnej od wszelkiego aprioryzmu. Broni przy tym wartości poznawczych monografii autorskiej, podkreśla również znaczenie literatury powszechnej jako najszerszego, ostatecznego ugrupowania syntetycznego, „gdyż coraz bardziej wraz z wzrastającą jednością kultury rodzi się świadomość jedności literatury”.

W sumie — książka przygotowana pod względem materiałowym bardzo starannie, przemyślana i elegancka w sposobie wykładu — stanowi ważny i trwały nabytek historiografii polskiej humanistyki. Oby jak najrychlej znalazła godną siebie kontynuację.

Henryk Markiewicz

Aleksander Bocheński, *Wędrowki po dziejach przemysłu polskiego. Część II*. Instytut Wydawniczy „Pax”, Warszawa 1969, ss. 324.

W trzy lata po wydaniu przez A. Bocheńskiego tomu 1 *Wędrowek po dziejach przemysłu polskiego* ukazał się drugi — nie ostatni — tom tej pracy. Został on podzielony na trzy części.

W pierwszej części (*Lata zastoju 1832—1838*) autor przedstawia początki kapitalizmu w Królestwie Polskim kreśląc najpierw działalność Banku Polskiego, a przede wszystkim działalność H. Łubieńskiego, którego zdecydowanie bierze w obronę, krytykując jego następcę B. Niepokoyczyckiego (nazywa go na s. 62 — nie bez uzasadnienia — „niedościgłym prawozorem polskiej biurokracji”). Poznajemy dalej początki warszawskiej finansjery, wywodzącej się od dostawcy wojennego wojsk kościuszkowskich i rosyjskich Szmula Zbytkowera, a następnie powstanie przemysłu cukrowniczego w 1838 r. oraz działalność i osiągnięcia P. Steinkellera, L. Kromenberga i J. Blocha.

Główna uwaga autora słusznie skupiona jest na budowie kolei w Królestwie Polskim, inwestycja ta bowiem decydowała w tych latach o rozwoju przemysłu. Autor nie zapomina jednak o polskiej wsi, zdając sobie sprawę z tego, że bez rozwoju społecznego ludności wiejskiej nie mogło być mowy o postępie przemysłu: zacofane gospodarczo pańszczyźniane chłopstwo było hamulcem uprzemysłowienia kraju. Dlatego w *Wędrowkach* znalazło się miejsce na opis działalności tych postępowych działaczy (m. in. A. Zamoyskiego), którzy dążyli w Królestwie Polskim do wprowadzenia zmiany pańszczyzny na czynsz.

Pierwszą część książki kończy budżet rodzinny majstra hutniczego z okolic Wąchocka S. Grabosza, budżet ten pozwala poznać zarobki robotników w 1865 r. oraz wartość nabywczą tych kwot.

Część druga poświęcona została *Dalszym dziejom włókiennictwa*, którego początki opisane zostały w tomie pierwszym *Wędrowek*. A. Bocheński przedstawia tu nie tylko wzrost produkcji fabryk włókienniczych (K. W. Scheiblera, I. K. Poznańskiego, L. Geyera, braci Ginsberg i innych, ale również — począwszy od rozdziału *Wędrowka po Łodzi z „Manifestem” w rękę* — powstanie klasy robotniczej, wzrost jej świadomości, pierwszy bunt robotniczy w 1892 r., działalność strajkową, a w końcu — rewolucję 1905 r.

Część trzecia *Żelazo, maszyny, węgiel* zawiera opis wielkich inwestycji w hutnictwie w latach 1832—1842, zastoju sięgającego do 1868 r. oraz *Złotego wieku fabryk maszyn* (lata 1868—1877), a następnie stali (lata 1877—1886). Autor przedstawia

dzieje niektórych zakładów, m. in. Huty Bankowej (dziś im. F. Dzierżyńskiego), huty w Starachowicach, warszawskich fabryk maszyn, oraz kreśli żywe sylwetki ludzi, których działalność przyczyniła się do budowy polskiego przemysłu: L. Platera, S. Lilpopa, K. Rudzkiego, H. Cegielskiego, I. Łukasiewicza, S. Szczepanowskiego.

Drugi tom *Wędrówek* kończą *Dzieje węgla kamiennego 1830—1914*. Znajdujemy tu m. in. ciekawy opis kopalni „Ksawery” z 1849 r. oraz wiele danych o innych kopalniach, które licznie powstawały na terenie rozwijającego się Zagłębia Dąbrowskiego. Autor przedstawia także sylwetki ośmiu górnośląskich „baronów węglowych”, działalność germanizacyjną prowadzoną przez Bismarcka (*Rok 1872 — wielki szturm germanizacyjny*), któremu oparła się ludność polska na Śląsku.

Zalety *Wędrówek* zostały przedstawione w recenzji tomu pierwszego¹ i omawianie ich ponownie nie wydaje się potrzebne. Do zalet tych należy żywy, interesujący styl, bogata treść, będąca wynikiem wyczerpujących studiów i poszukiwań, a przede wszystkim bezkompromisowe zaangażowanie autora w sprawę uprzemysłowienia Polski.

Dlatego A. Bocheński stara się przypomnieć o wszystkich, którzy budowali przemysł na ziemiach naszego kraju, niezależnie od tego, czy byli to przedsiębiorczy inżynierowie, kapitaliści, czy bankierzy. Nie zapomina też o pisarzach, których twórczość ocenia według tego, w jaki sposób działała na społeczeństwo: czy przyczyniła się do rozwoju przemysłu.

„Prus, Dygasiński, Chmielowski [...] — czytamy w *Wędrówkach* — wszyscy zaangażowani i wszyscy w jednym i tym samym kierunku: pracy, myślenia, nauk, nie marzeń i deklamacji. W roku 1887 Bolesław Prus ogłasza *Lalkę* — epos polskiego kapitalizmu. Ale w roku 1884 ukazało się *Ogniem i mieczem* i stało się tak, że Henryk Sienkiewicz tym jednym uderzeniem obalił to wszystko, co z takim trudem pozytywiści zdolali narzucić polskiej inteligencji” (s. 196).

Jeszcze dobitniej rysuje się postawa autora *Wędrówek*, gdy krytykuje Reymonta za *Ziemię obiecaną*, w której przedstawiono w najgorszym świetle przemysł łódzki, przeciwstawiając mu apoteozę wsi na tle piękna otaczającej przyrody.

Bocheński bynajmniej nie idealizuje przemysłu i fabryk: „Był w nich wyzysk — pisze — była w nich nędza [...]. Walka z tym wyzyskiem i z tą nędzą pociągała pisarzy i ludzi szlacheckich z innych warstw społecznych i skutkiem tej walki, czasem krwawej [...], pojawiły się pierwsze zdobycze społeczne. Ale współczucie dla proletariatu i drapieżne, żywce podchwyczone obrazy z jego życia idą w parze u Reymonta, powtarzam z naciskiem, z potępieniem uprzemysłowienia nawet bez nędzy i wyzysku, po prostu z powodu braku trawki i ptaszków”. Potępienie zaś to było „zwykłym cofnięciem koła historii” (s. 160).

Tej wstecznej postawie autor *Wędrówek* przeciwstawił postawę L. Rudnickiego, przytaczając jego opis fabrycznej Łodzi, a m. in. słowa: „Potęga wielkiej hali fabrycznej działa na ludzi czujących tak samo podniosłe jak morze, góry i puszcza” (s. 161).

Swoje kryterium wartościowania formułuje Bocheński, stwierdzając, że pozytywne było w dziejach Polski przede wszystkim budowanie przemysłu. „Przemysł został zbudowany przez kapitał — pisze tam — i inaczej powstać nie mógł [...]. Kapitał powstawał spontanicznie, lecz częściowo [...] zmieniał się w budowę pałaców lub stajen wyścigowych w rękach zapatrzonych wstecz, a nie naprzód feudałów. Ten nieliczny kapitał, który inwestował i to zaciekle, jak Scheiblerów, Geyerów, Grohmanów w Łodzi, kapitalistów francuskich z Huty Bankowej czy Ostrowca, Kronenberga czy Błocha w kolejach, spółek akcyjnych w hutach i kopalniach — zasłużył sobie na uznanie nieskończenie więcej niż innych kapitalistów, liczniej-

¹ Por. recenzję tego tomu w nrze 2/1969 „Kwartalnika”, ss. 354—355.

szych, którzy kapitały po prostu zbili i wywieźli, bo wywozili je nie dziesiątki, lecz setki lat z Polski” (s. 233).

Autor *Wędrówek* nie gloryfikuje kapitalizmu. Wiele stron poświęcił on opisywaniu położenia robotników; pisze np. wyraźnie: „Wewnątrz już powstającego i powstałego przemysłu rozgrywała się walka, ciężka, często w indywidualnych przypadkach beznadziejna, przeciwstawiająca z jednej strony masy robotnicze nędzne i zapracowane [...], z drugiej — magnatów przemysłu, tych potężnych, uzbrojonych w sojusz z policją. W tym sporze jesteśmy po stronie robotników” (ss. 233—234).

Książka zasługuje, aby przeczytał ją historyk techniki i historyk gospodarki. Choć przeznaczona jest dla inżynierów i techników, a także dla szerokich rzesz czytelników, jednak niewielki nakład (1500 + 350 egz.) sprawi, że nie do wielu rąk będzie ona mogła trafić.

Jerzy Piaskowski

Alexander von Humboldt, Werk und Weltgeltung. Wydał dla Fundacji Aleksandra von Humboldta Heinrich Pfeiffer. R. Piper und Co Verlag, München 1969, ss. 505, ilustr.

Na ponad 500-stronicową publikację — ilustrowaną 63 czarno-białymi i kolorowymi fotografiami, rysunkami oraz na frontispisie barwną reprodukcją obrazu przedstawiającego Aleksandra Humboldta nad Orinoko, pędzla F. G. Weitscha z 1806 r. (z Galerii Narodowej w Berlinie) — składa się szereg artykułów napisanych na podstawie badań, którym patronowała zachodnioniemiecka Fundacja Humboldta na Bad Godesberg. Mają one za przedmiot znaczenie i wpływ Humboldta na rozwój nauk przyrodniczych i humanistycznych. Prace zamieszczone w tym dziele zostały zgrupowane w 3 rozdziałach, poprzedzonych przedmową dra H. Pfeiffera, sekretarza generalnego Fundacji, która w drodze konkursów przyznaje corocznie przeszło 300 stypendiów zaawansowanym zagranicznym naukowcom najrozmaitszych specjalności, pragnącym prowadzić badania w zachodnioniemieckich wyższych uczelniach lub instytutach.

Artykuł wstępny prezydenta Fundacji, prof. Wernera Heisenberga, znanego fizyka teoretyka, laureata nagrody Nobla z 1932 r., krótko rozważa praktyczną niemożliwość poznania przez jednostkę, nawet bardzo wybitną, całej aktualnej wiedzy przyrodniczej w obecnym wieku z uwagi na jej ogromny rozwój — a przecież w całości dostępnej jeszcze Humboldtowi w czasach, gdy żył: w końcu XVIII i pierwszej połowie XIX w.

Pierwszy rozdział nowej książki poświęconej Humboldtowi, zatytułowany *Wpływ Humboldta na nauki humanistyczne*, składa się z 3 rozpraw, które rozpoczyna Mario Bunge artykułem *Alexander von Humboldt a filozofia*. Bunge, Argentczyk, był dawniej profesorem fizyki teoretycznej uniwersytetów w Buenos Aires i La Plata; obecnie jest profesorem filozofii w Kanadzie, w Uniwersytecie McGill w Montrealu, i zajmuje się semantyką i metafizyką nauki. W krótkiej pracy Bunge rozpatruje 3 okresy w rozwoju duchowym Humboldta, przy czym wyróżnia: okres póromantyczny (ok. 1790—1800), empiryczny (ok. 1800—1820) oraz tzw. naturalizmu racjonalnego (ok. 1820—1859).

Analizując drogę rozwojową Humboldta od witalizmu do mechanizmu, jego krytykę idealistycznej filozofii natury, celu i metod badania przyrody, Bunge charakteryzuje znaczenie filozoficzne Humboldta i dochodzi do wniosku, że był on jedynym w Niemczech teoretykiem nauki w pierwszej połowie XIX w., należy mu się zatem odpowiednie miejsce w historii filozofii. Zdaniem autora, także obecnie warto i należy czytać i studiować dzieła Humboldta. Bunge uważa, iż poglądy filo-